

Oorlogspaarden

Deel 1: Kort overzicht van het gebruik van paarden voor oorlogsvoering vanaf de late middeleeuwen tot het einde van de negentiende eeuw

Horses in wartime

Part 1: A short survey of important developments in warfare use of horses from the Late Mediaeval Period until the end of the nineteenth century

J. De Smet

Diergeneeskundig Verleden, Faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Gent,
Salisburylaan 133, B-9820 Merelbeke

j-desmet@skynet.be

SAMENVATTING

Paarden speelden gedurende drieduizend jaar een cruciale rol in de oorlogsvoering, tot en met de Eerste en zelfs de Tweede Wereldoorlog. In de middeleeuwen was de cavalerie belangrijk om de infanterie van de tegenstrever te verpletteren. Daar kwam verandering in toen de strijdende partijen op het slagveld vuurwapens gingen gebruiken, waartegen de paarden niet bestand waren. Rijpaarden waren nodig bij de cavalerie en de artillerie, trekpaarden bij de artillerie en de logistiek. De veldartillerie, heel belangrijk in een belegeringsoorlog, werd meer en meer vervangen door een rijdende artillerie, die beweeglijker was en de cavalerie beter kon volgen op het slagveld. In de oorlog werden paarden doorgaans beschouwd als transport- en gevechtsmachines waar niet naar omgekeken werd. Ondervoeding en slechte verzorging waren hun lot. De militaire verslaggeving is heel gedetailleerd, maar de paarden krijgen nauwelijks aandacht. Het oorlogsgeweld deed massa's paarden sneuvelen, maar veel paarden kwijnden weg door onverzorgde drukletsels van slecht passend tuig, of ze gingen ten onder aan ziekten als schurft en kwade droes.

ABSTRACT

Horses played an important role in warfare during three millennia. In this first part of two on 'horses in wartime', a succinct description is given of the very diverse use of different types of horses from the late mediaeval period on to the eve of the First World War. At first, these animals were crucial on the actual battle fields in the famous cavalry charges, where they were able to crush infantry troops. This changed definitely after the introduction of fire weapons, but horses continued to be needed in high numbers for transport and logistics. Causes of the often heavy losses in animals, not less than in humans, are briefly discussed. Malnutrition and inefficient care of the healthy as well as of the sick were more important causes of mortality than deadly wounds or shooting lesions incurred during battles. This is illustrated most convincingly by the terrible debacle of the invasion of Russia by Napoleon.

INLEIDING

Ons beeld van het gebruik van paarden in de vroegere oorlogsvoering blijft meestal beperkt tot een verkeerd beeld van de heldhaftige charges (stormlopen op de vijand) van de zware cavalerie met geheven

sabel (Figuur 1). In de legers van Napoleon droegen ruiters (kurassiers en karabiniers) een borstharnas en reden ze op grote Normandische paarden. Een charge begon in draf. Op 250 meter van de vijand gingen de paarden in galop over, om de laatste 150 meter in ren-galop af te leggen (Brabant et al., 2014). Om zich te

Figuur 1. *Charge of the Scots Grey's in Waterloo.* Detail van *Scotland Forever* (1881) door Lady Elisabeth Butler (1846-1933) (City Art Gallery, Leeds).

verdedigen stelde de vijandelijke infanterie zich met geheven bajonetten in carré op. Als de paarden al niet weigerden door die muur van bajonetten te gaan werden ze meestal, samen met hun ruiters, dodelijk getroffen door het infanterievuur (Egter van Wissekerke, 2010).

Er was echter veel meer. De paardentypes en hun gebruik varieerden sterk. De lichte cavalerie (huzaren, lancers, jagers te paard) voerde verkenningsopdrachten uit, verdedigde de flanken van het leger, achtervolgde de vijand en beschermde de achterhoede bij de terugtocht. Die paarden waren lichter. In het Franse leger waren Arabische volbloeden en berberpaarden in gebruik, en ook ardenners, die in die tijd nog veel Arabisch bloed voerden. De jagers te paard en de lancers voerden ook charges uit. De beruchte *Charge of the Light Brigade* bij Balaclava in de Krimoorlog (1854) was een stormloop van zeshonderd Britse lancers op de Russische artillerie, waarbij vierhonderd Engelse ruiters en evenveel paarden sneuvelen (Simmons, 1984).

Tussen zware en lichte cavalerie in stonden de dragonders. Dit waren in feite bereden infanteristen. Ze trokken te paard naar het slagveld, stegen daar af en gingen te voet de strijd aan. Hun paarden lieten ze achter, twee aan twee kop aan staart aan elkaar vastgebonden, zodat ze niet konden weglopen. In het Britse

leger werden zowel voor de zware als de lichte cavalerie voornamelijk Engelse volbloeden gebruikt.

GEBRUIK ALS TREKKRACHT

Een veldleger bestond gemiddeld uit twee derden infanterie en één derde cavalerie. Het aantal paarden was echter veel groter. Er waren trekpaarden nodig bij de artillerie om de kanonnen en de munitiewagens te trekken. Ook de omvangrijke bagage van de genietroepen (pontons en bouw materiaal) werd door paarden getrokken of gedragen. En er waren veel paarden nodig voor de bevoorradingscolonne, ook de 'trein' genoemd. De trekpaarden in het Franse leger waren percherons en boulonnais, bij de Engelsen shires en clydesdales (Egter van Wissekerke, 2003, 2006).

De veldartillerie, bedoeld om forten te belegeren, werd door zware koudbloedpaarden getrokken en kwam op het slagveld maar traag vooruit. Daarom werd rond 1750 onder Frederik de Grote (1712-1786) de rijdende artillerie ingevoerd. De kanonnen werden getrokken door lichtere warmbloedpaarden, die op het slagveld min of meer gelijke tred konden houden met de cavalerie. De rijdende artillerie van Napoleon had vier-, zes- en twaalfponders in gebruik (het onderscheid verwijst naar het gewicht van de projectielen). Vier- en zesponders moesten door vier paarden getrokken worden, voor een twaalfpounder (2080 kg) waren zes aangespannen paarden nodig. Omdat op een kanon geen plaats voorzien was voor een voerman werd de aanspanning bestuurd door ruiters op alle linkse paarden (Figuur 2). Die werden *porteurs* genoemd, of 'bijdehandse' paarden. De rechtse paarden of *sous-verges* werden niet bereden, maar werden gestuurd door de ruiter op het overeenkomstig linkse paard. Dit waren de 'vandehandse' paarden. Het geheel werd de daumont-aanspanning genoemd, naar de Franse edelman d'Aumont (1709-1782). Al-

Figuur 2. *Daumont-aanspanning in Waterloo.* Detail van een schilderij door Ernest Crofts (1847-1911).

leen de achterste twee paarden waren met de dissel verbonden, de voorpaarden niet. De disselpaarden waren meestal ook wat groter dan de paarden ervoor en ze droegen een gareel, bij de artillerie een haam genoemd. De voorpaarden trokken doorgaans met een borstriem, soms met een haam. Elk gespan werd gevolgd door vijf caissons met munitie (1800 kg). Die wagens werden elk door vier paarden getrokken. Tenslotte werd het hele konvooi beschermd door een tiental ruiters. Eenmaal de kanonnen in stelling gebracht, werden de paarden weer naar de achterhoede geleid.

DE RAMPZALIGE VELDTOCHT NAAR RUSLAND (1812)

In Frankrijk waren er maar weinig mensen die echt met paarden konden omgaan. De Franse boeren gebruikten in die tijd vooral ossen om hun velden te bewerken. Bij de cavalerie hadden de officieren wel wat verstand van paarden, maar omdat ze doorgaans van adellijke komaf waren, hadden velen de Franse revolutie niet overleefd. Ook de *haras royaux*, kweekcentra van voornamelijk oorlogspaarden, waren als een relict van het ancien régime afgeschaft. Die stoeierijen werden door Napoleon weer ingevoerd omdat er veel paarden nodig waren voor het leger. De fokkerij kon echter de vraag niet bijhouden. Een paard moest zes jaar oud zijn om in het leger opgenomen te worden. Het duurde dus een hele tijd vooraleer een paard klaar was voor de dienst. Door de grote behoefte aan paarden moest het leger van Napoleon het vaak stellen met te jonge en niet-geharde paarden, die zonder veel voorbereiding ten oorlog trokken (Egter van Wissekerke, 2010).

In Frankrijk liep de opleiding van paarden en ruiters niet zo goed als in het Pruisisch leger. Bovendien waren er veel Normandische paarden in de cavalerie van Napoleon. Dit waren van origine eerder koetspaarden, die beter konden draven dan galopperen, en die bovendien slecht tegen ontberingen bestand waren. Meestal werden ruïnen gebruikt. Merries kwamen minder in aanmerking omdat ze in de hengstigheid onhandelbaar zijn, en bovendien moesten ze fungeren als kweekmateriaal. Napoleon had dus geen goede paarden en evenmin goede ruiters, en zijn officieren misten de ‘hippologische’ traditie. Ook Napoleon kende die traditie niet. Als artillerist had hij geen interesse voor paarden. Voor hem waren het een soort machines die alle lasten konden dragen of trekken, en altijd bleven doorgaan (Egter van Wissekerke, 2003, 2006).

Dat dit niet zo was, is gebleken in de veldtocht naar Rusland. In 1812 was de *Grande Armée* met 450.000 man en meer dan 150.000 paarden naar Moskou vertrokken. Meer dan 140.000 paarden gingen uiteindelijk verloren door uitputting, slecht weer, voedergebrek en slechte verzorging. Amper 9000 paarden keerden naar Frankrijk terug (Figuur 3). De paarden die overleefden, waren vooral ardenners. Zij lagen

Figuur 3. Russische veldtocht. De overtocht van de Berezina op 27 november 1812. Schilderij door Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933).

aan de basis van het latere trekpaard (Egter van Wissekerke, 2003, 2006).

Om een leger van 150.000 paarden onderweg te voeden, was een sterk logistiek apparaat nodig. Een paard hoorde dagelijks, afhankelijk van grootte en gewicht, 5 tot 9,5 kg haver en eenzelfde hoeveelheid hooi en stro te krijgen. Voor alle paarden samen was dit elke dag een enorme hoeveelheid (Bols et al., 2015). In de napoleontische tijd werd het verloop van de krijgsverrichtingen dus vooral door de bevoorrading bepaald. In eigen land, en in dat van de bondgenoten, werden daarom op verschillende plaatsen ‘magazijnen’ aangelegd langs het traject dat het leger zou volgen. In het najaar werd daar graan opgeslagen voor de veldtocht die het volgend jaar gepland stond. Vandaar dat het vertrekmoment doorgaans zo gekozen werd dat de oogst binnengehaald was op het ogenblik dat de troepen daar zouden voorbijkomen. Op vijandelijk terrein konden uiteraard geen magazijnen aangelegd worden. Daar werd, eufemistisch uitgedrukt, ‘foerage uit de streek gehaald’ of werd ‘geleefd van het land’. Dat was pas mogelijk vanaf eind mei, als er gras groeide dat gemaaid kon worden. Ook daar waren grote hoeveelheden van nodig. In het najaar kregen de paarden hooi en uitgerijpt graan, in de winter werd haver, hooi en stro aan de paarden gegeven. Als het leger ‘van het land’ kon leven was het minder afhankelijk van de foeragetrein. Die werd door ossen getrokken, en die konden de troepen meestal niet bijhouden (Brabant et al., 2014). Voor de manschappen was hetzelfde van toepassing. Er waren mobiele slagerijen mee en mobiele bakkersovens, waarin onderweg brood gebakken werd met opgevorderd meel (Egter van Wissekerke, 2010).

Bij de aanvang van de veldtocht naar Moskou waren er weinig problemen. Tienduizend ossen trokken gezapig de wagens met haver en hooi. Als de wagens leeg waren, werden de ossen geslacht als voedsel voor de soldaten. Op de slechte wegen van het tegenwoordige Polen bleven de ossen steeds meer achter. De voedervoorziening begon haperingen te vertonen en

er moest onrijpe haver en gerst van het land geoogst worden. De paarden, gevoelig voor plotse rantsoenveranderingen, kregen darmproblemen en koliek. Bovendien was de graanvoorraad klein door een slechte oogst het jaar voordien. Het natte weer tenslotte werd veel paarden fataal. Toen de *Grande Armée* op het einde van juni 1812 aan de Russische grens kwam was de helft van het Franse paardenbestand al gestorven of onbruikbaar geworden. Eenmaal in Rusland werd het nog erger. De Russen pasten de techniek van de verschroeiende aarde toe, zodat 'leven van het land' niet meer mogelijk was. Er wordt verteld dat de uitgehongerde paarden van de strodaken van de boerderijen aten, wat leidde tot nog meer koliekgevallen (Egter van Wissekerke, 2003, 2006).

De dagmarsen waren veel te lang voor de paarden. De zware cavalerie kon geen charges meer aan en de lichte cavalerie was niet meer in staat om de flanken van het leger te beschermen. Toen Napoleon half september in Moskou aankwam was driekwart van de paarden bezweken of door geïnfecteerde drukwonden onbruikbaar geworden. Op de slagvelden werd overigens niet naar de gewonde paarden omgekeken. Ze werden gewoon achtergelaten, zoals een kapotte jeep of vrachtwagen in de hedendaagse oorlogsvoering. Half oktober 1812 werd de terugtocht uit Moskou aangevat, en begin november viel de eerste sneeuw. De terugtocht in de winter was de genadeslag voor de *Grande Armée*. Paarden die bezweken, bleven gewoon liggen. De Franse cavalerie kon haar taak niet naar behoren uitvoeren en werd voortdurend belaagd door de Kozakken, bij wie de paarden wel goed gevoed en verzorgd waren (Slob, 1987). Op de paarden van de keizerlijke garde na, de onmiddellijke omgeving van Napoleon, stonden de Franse paarden niet op winterbeslag. Ze gleden voortdurend uit op de bevroren bodem. Het beslaan was afhankelijk van de mobiele smederijen en van de hoefijzer- en nagelvoorraad. Aambeelden, hoefijzers en nagels werden vaak achtergelaten om plaats te maken voor oorlogsbuit. Ook veel 'treinpaarden' waren hun hoefijzers kwijt. In tegenstelling tot de Engelsen hadden de meeste Franse soldaten weinig oog voor paarden. Ze waren in 'gedwongen' dienst, en waren vooral begaan met het eigen lijfsbehoud. De paarden waren eigendom van de staat. Op veel mededogen hoefden de oorlogspaarden dus niet te rekenen (Egter van Wissekerke, 2010).

DRUKWONDEN

De paarden in het leger van Napoleon leidden een ellendig leven. Eén vierde ging ten onder aan verwondingen in de strijd, de rest stierf door uitputting en ondervoeding. Slecht passende zadels of tuig veroorzaakten drukletsels, wat meer het geval was in het Frans dan in het Engels of Pruisisch leger. De Franse ruiters lieten hun paarden soms dagenlang gezadeld of ingespannen staan. Verwaarloosde zadeldrukkingen evolueerden tot abcederende wonden en gangreneuze ontstekingen op de rug van het paard. Doordat

de paarden steeds magerder werden paste het zadel helemaal niet meer en werden de drukkingen nog erger. Typisch ook voor het Frans leger was het stangbit met lange scharen of wangstukken, waardoor de hefboomwerking enorm versterkt werd. De kinketting was heel vast aangehaald, waardoor extreme druk uitgeoefend werd op het diasteem als aan de teugel getrokken werd. Bij artilleriepaarden kwamen veel schoftdrukkingen voor, omdat de houten hamen (garelen) slecht pasten. De paarden die overleefden werden dan overbelast: drie paarden moesten een kanon trekken waarvoor zes paarden nodig waren. Engelsen en Duitsers waren het meer gewend om met paarden om te gaan en ze zorgden er ook beter voor. Zwellingen werden gemasseerd met adstringerende stoffen als loodacetaat of ijzersulfaat (Egter van Wissekerke, 2010).

VERWONDINGEN OP HET SLAGVELD

In de middeleeuwen waren de paarden vrij goed beschermd tegen vijandelijke projectielen. Daar kwam verandering in toen het paardenharnas in onbruik raakte en de infanterie over steeds efficiëntere middelen beschikte om te vuren. De infanteristen mikten op de paarden want die waren een gemakkelijk, want groot, doelwit. Zware verwondingen in de borst- en buikholte waren het gevolg. De cavaleristen hadden pistolen of karabijnen en vochten met de sabel. Tijdens de charges en 's winters op de gladde bodem waren er veel valpartijen, waarbij de paarden been- en halsfracturen opliepen.

Verwondingen met het blanke wapen (zwaard of sabel) werden niet zelden veroorzaakt door de eigen berijder zelf. Steekwonden met het zwaard waren doorgaans minder erg dan sabelhouwen, die veel meer letsels veroorzaakten (Brabant et al., 2014). Bij man-tegen-mangevechten werd vaak het neusbeen van de paarden geraakt. Confrontaties met de vijandelijke carrés leverden verwondingen op aan kop, hals en borst. Gevaarlijk ook waren bajonetten die op de grond gevallen waren. Bij de lansiers was de lans een geducht wapen. Doorhakken van de achillespees van de vijandelijke paarden en soms zelfs van het eigen paard door op de grond gevallen cavaleristen was een veel voorkomend gebruik (Egter van Wissekerke, 2010).

Schotwonden door vuurwapens waren van een andere orde. Loden kogels waren minder gevaarlijk dan ijzeren, want die begonnen meteen te roesten. Tegen door de artillerie afgevuurde projectielen viel weinig te beginnen. De confrontatie met een kanonskogel van zes of twaalf pond was dodelijk. Veel schade werd ook aangericht met 'kartetsen' (schrootbussen). Dit waren verpakte gietijzeren knikkers die na honderd meter waaivormig uiteenspatten (Egter van Wissekerke, 2003, 2006).

Een eventuele behandeling liet doorgaans op zich wachten. Bij een neusbeenfractuur kon enkel een tracheotomie het paard nog redden. Snel sluiten van de

Figuur 4. *Na de Veldslag* (1825). Schilderij door Eugène Delacroix (1798-1863) (Museum Mesdag, Den Haag).

Figuur 5. *Siempre Sucede* (Wat altijd gebeurt). Prent uit de reeks *Desastres de la Guerra* (ca. 1810) van Francisco de Goya (1746-1828). Deze reeks toont op nooit geziene wijze de verschrikkingen van de oorlog. In dit geval was dat een toen ontstaan nieuw type: de guerrilla ('kleine oorlog') van de Spanjaarden ondersteund door de Britten tegen de Fransen. Uit de verzameling van de stichting Juan March (Madrid).

borstholte was nodig om pneumothorax te vermijden. Wonden die niet levensbedreigend waren, werden gehecht, na voorafgaande verwijdering van beensplinters en de kogel zelf. Er werden kromme wondnaalden gebruikt, driehoekig op doorsnede, of stalen naalden. Het hechtmateriaal was afkomstig van schapendarmen (Egter van Wissekerke, 2003, 2006). Als er ettering optrad, werd dit voor de genezing als een gunstig voorteken beschouwd (*pus bonum et laudabile*).

In de slag van Waterloo op 18 juni 1815 sneuvelen niet minder dan negenduizend paarden, meer nog bij de artillerie dan bij de cavalerie (Figuur 4 en 5). Na de veldslag werden rondlopende paarden die hun rui-

ter verloren hadden door de boeren uit de omgeving gerecupereerd.

ZIEKTEN IN DE NAPOLEONTISCHE TIJD

De kans op infectieziekten was erg groot onder de ongunstige omstandigheden, waarbij de legerpaarden moesten leven: dicht op elkaar, met slechte voeding en onvoldoende beschutting. De belangrijkste aandoeningen waren schurft, ook bij de soldaten een ware plaag, en kwade droes of malleus.

Van de drie schurftmijten die bij het paard voorkomen is *Sarcoptes scabiei* de meest kwaadaardige. Deze mijt verspreidt zich over het hele lichaam, in tegenstelling tot *Chorioptes*, die enkel de kootholte aantast, en *Psoroptes*, die enkel voorkomt bij de staart. Een schurftig paard viel niet te berijden. Het verdroeg geen zadel door de erge jeuk. De huid op de rug was bovendien ernstig aangetast door secundaire bacteriële infecties. Schurft kon leiden tot onderhuidse abscessen en gangreen.

Sinds 1784 werd schurft (*gale*) samen met kwade droes en huidworm (*farcin*), schaapspokken en honds-dolheid, in Frankrijk beschouwd als een besmettelijke ziekte waartegen strenge sanitaire maatregelen van kracht waren. Hoewel de mijten gekend waren bleven de militaire paardenartsen het optreden van schurft toeschrijven aan de slechte levensomstandigheden van de paarden. Ze bleven vasthouden aan de eeuwenoude therapieën (zwavelbehandelingen) die weinig effectief waren en zelfs schadelijk gezien de slechte conditie van de oorlogspaarden. Een behandeling bestond erin de schurftige plekken te wassen met natriumsulfaat en de paarden duchtig te roskammen. *Sarcoptes* veroorzaakte ook dermatitis bij de soldaten, met erge jeuk. De humane patiënten werden behandeld met zwavelhoudende pommades (Egter van Wissekerke, 2010).

Waar veel paarden samengebracht werden, kwam paardengriep of influenza (Devos, 1972; Oyaert, 1985) veelvuldig voor (*Hoppegartensche hoest*). Tetanus bij paard en ruiter was verwonderlijk genoeg relatief zeldzaam, gelet op de diepe steekwonden die op het slagveld toegediend werden. Tijdens de Russische veldtocht kwam ook meningo-encefalitis (Egter van Wissekerke, 2003, 2006) of encefalomyelitis voor, met een hoog sterftecijfer (ziekte van Borna).

Goedaardige droes (*gourme*), veroorzaakt door *Streptococcus equi*, was vooral een ziekte bij de jonge paarden. Bij muil dieren en ezels heeft de aandoening een mild verloop. De paarden krijgen koorts en etterige neusuitvloei. De submaxillaire en faryngale lymfeklieren zijn gezwollen en breken na enkele dagen open, met afvloeien van roomachtige etter (Devos, 1972). Na een doorgemaakte infectie is het paard meestal immuun.

Kwaadaardige droes of malleus (*morve*) was de belangrijkste infectieziekte bij oorlogspaarden. De aandoening maakte veel slachtoffers, ook bij de

mens. Niet zelden werd de uitkomst van een oorlog door malleus beïnvloed. Kwade droes, veroorzaakt door *Burkholderia mallei*, acuut dodelijk bij muil dieren en ezels, verloopt bij paard en mens chronisch tot de dood. Er zijn twee verschillende ziektebeelden: de respiratoire vorm (*snot, morve, glanders, Rotzkrankheit*) en de cutane of subcutane vorm (*huidworm, farcin, farcy, Hautwurm*).

Bij de respiratoire vorm is er neusuitvloei die niet etterig, maar eerder olieachtig is. In de neusholte en de trachea ontstaan ulcera en op het slijmvlies van het neusseptum verschijnen stervormige littekens. De submaxillaire lymfeklieren zijn hard en gezwollen, maar ze breken niet uit zoals bij goedaardige droes (Devos, 1972). De maxillaire en frontale sinussen zijn met *morveus* slijm gevuld. Dit werd soms behandeld door trepanatie en uitspoeling. Ook in de longen komen knobbelige abceshaarden voor (*nodules morveux*).

De cutane vorm lijkt in het beginstadium wat op schurft. Uit de ulcera (*ulcères du farcin*) komt een groenachtig vocht, en als het paard zich schuurt ontstaan korsten. De (sub)cutane vorm wordt ook gekenmerkt door *farquineuze* zwellingen op de lymfevaten. Op de huid komt purulente lymfangitis voor met knobbelvorming. Als de knobbels openbreken komt er een olieachtig vocht uit (Devos, 1972).

In Frankrijk veroorzaakte malleus het verlies van honderdduizenden paarden. Dit was te wijten aan de halsstarrigheid waarmee de veeartsenijschool van Alfort, opgericht in 1765 door Claude Bourgelat (1712-1779), tegen alle aanwijzingen in bleef vasthouden aan het niet besmettelijk karakter van malleus. Omdat de militaire veeartsen in Alfort opgeleid waren, werden de zieke paarden in het Franse leger dus niet geïsoleerd en opgeruimd en de stallen werden nauwelijks gedesinfecteerd. In de veeartsenijschool van Lyon, drie jaar eerder opgericht in 1762, ook door Bourgelat, was men wel overtuigd van de besmettelijkheid van malleus. De Franse overheid volgde die mening. Toen de staf van het leger vaststelde dat de infectie steeds meer uitbreiding nam, werd aangedrongen op maatregelen van de overheid. Die kwamen er overeenkomstig de regels van Giovanni Lancisi (1654-1720), die hun nut al bewezen hadden bij de runderpestbestrijding (*stamping out*). Ieder dier verdacht van snot, huidworm, miltvuur, rabiës of schaapspokken moest terstond geïsoleerd worden en aangegeven bij de overheid. Besmette dieren moesten onmiddellijk gedood worden en met ingesneden huid tien voet diep begraven worden op honderd meter van de bewoning. Het tuig, de voer- en drinkbakken moesten gedesinfecteerd worden en de stal met zwavelzuurdampen behandeld (Egter van Wissekerke, 2010).

BEHANDELING

De behandeling van de gekwetste en zieke paarden was vooral de taak van de hoefsmeden (*maréchaux*).

De eerste paardenartsen verschenen in de 18de eeuw ten tonele bij de cavalerie en de artillerie. De eerste veeartsenijscholen van Lyon en Alfort waren helemaal op maat van het leger gesneden. Daar werden *artistes vétérinaires* opgeleid, van *ars veterinaria* of *art vétérinaire* (Devriese, 2012). Met het decreet van Moskou in 1813 werd deze benaming vervangen door de term *maréchal-vétérinaire*, wat krijgshaftiger klonk maar weer tot verwarring aanleiding gaf (Bols et al., 2015). De paardenartsen hadden echter onvoldoende gezag om de omstandigheden te verbeteren. De officieren keken neer op de paardenmeesters en hoefsmeden, die zich onderaan de hiërarchische ladder bevonden. Of hun advies op gebied van behandelingen, voeding en huisvesting van de paarden opgevolgd werd was helemaal afhankelijk van de bereidwilligheid van de officieren, en daarenboven van de waarde van het paard voor de verdere strijd (Egter van Wissekerke, 2003, 2006). Besmette en gewonde paarden stonden in dezelfde stal, en hetzelfde gereedschap werd voor zieke en gekwetste paarden gebruikt (Bols et al., 2015). Bovendien stelde de diergeneeskunde in die dagen maar weinig voor. Veel middelen om de zieke paarden te behandelen hadden de paardenartsen niet. Dus bleven ze de oude behandelingsmethoden gebruiken: aderlatingen, setons, vuurpunten en lavementen (Devriese et al., 2015). De resultaten waren niet goed, waardoor de paardenartsen nog minder kansen hadden om op te klimmen in de militaire hiërarchie.

De meeste legerpaarden waren gecastreerd; alleen de officierspaarden ontsnapten aan dit lot. Dat gebeurde door *artistes vétérinaires*, terwijl in het burgerleven de ingreep door *castreurs* uitgevoerd werd. Tussen 1805 en 1815 gingen 500.000 Franse paarden verloren. Er waren dus jaarlijks 50.000 nieuwe paarden nodig, wat neerkwam op evenveel uit te voeren castraties. Vóór 1850 werden alle operaties zonder verdoving verricht, tegen de eeuwwisseling werd

Figuur 6. Legerhoefsmeden.

Figuur 7. Daumont-aanspanning. Foto uit 1900 (Nederlands leger).

Figuur 8. Bijdehands Daumonts achterpaard, bereden batterij (Belgisch leger).

chloroform beschikbaar. Zowat één vijfde van de paarden overleefde de ingreep niet. Ze stierven door wondinfecties, peritonitis en tetanus.

In 1806 weigerden de militaire paardenartsen nog steeds om mee te werken aan de sanitaire plannen van de legerleiding om de van malleus-infectie (kwade droes) verdachte paarden te isoleren en de zieke dieren af te maken. Daardoor bleef de ziekte zich uitbreiden onder de legerpaarden. De Franse overheid had dan al lang uitgebreide maatregelen verplicht in geval van kwade droes, honderd jaar vóór men een vermoeden had van besmettelijke kiemen. Maar pas ver in de 19de eeuw gaven de paardenartsen hun dwaling toe (Egter van Wissekerke, 2003, 2006).

PAARDEN IN HET BELGISCHE LEGER

Toen België in 1830 onafhankelijk werd, was er een grote behoefte aan paarden voor het leger. Die werden aanvankelijk bij burgers gekocht, tegen constante betaling en na een quarantaineperiode. In de aankoopcommissie zaten een *artiste vétérinaire* en een *maréchal ferrant*. In oktober 1831 was het Belgische leger eigenaar van 11.701 paarden, en in oktober

1832 waren er al 13.512, verdeeld over de zware en lichte cavalerie en de artillerie. Het leger beschikte tot 1834 over een eigen stoeterij in Tervuren. Die kostte echter handenvol geld en werd daarom naar het ministerie van Binnenlandse Zaken overgeheveld. In 1835 werden de eerste militaire paardenstallen in de garnizoenssteden gebouwd. Sinds dat jaar ook werden door de cavalerie en de artillerie jaarlijks grootscheepse oefeningen gehouden in het kamp van Beverlo, waar accommodatie was voor 3500 paarden (Van De Sompel, 2016).

Ook in ons land konden de militaire paardenartsen aanvankelijk op weinig medewerking rekenen van de legerleiding. Pas in 1835 kregen ze de graad van officier, met opklimmen in de hiërarchie volgens de jaren dienst. Volgens een decreet van 1831 stonden ze onder toezicht van een militaire dierenarts-inspecteur eerste klasse. Pierre Verheyen (1806-1864) was de eerste dierenarts-inspecteur van het Belgische leger (Mammerickx, 1967; Quiévy, 1986). Verheyen vaardigde in 1837 richtlijnen uit ter preventie van kwade droes. De sterfte onder de paarden ten gevolge van verschillende (besmettelijke) ziekten was overigens erg groot.

Verregaande onwetendheid was hiervan de voornaamste oorzaak. Dit was de aanleiding om een verplichte *cours d'hippiatrique militaire* op te leggen aan de officieren en onderofficieren van cavalerie en artillerie. Die cursus liep uit op een examen, waarvan het resultaat bepalend was voor het verdere verloop van de militaire loopbaan (Van De Sompel, 2016). In 1840 werd Verheyen tevens hoogleraar aan de veertsenijschool in Kuregem die vier jaar eerder, in 1836, opgericht was (Quiévy, 1986). Wie paardenarts in het leger wilde worden, kreeg in 1847 een reeks examens voorgeschoteld. Dierenartsen tweede klasse moesten een schriftelijke en een mondelinge proef afleggen, twee paarden met inwendige en uitwendige ziekten behandelen en twee chirurgische ingrepen uitvoeren. Dierenartsen eerste klasse moesten vier paarden met inwendige en uitwendige ziekten behandelen, drie grote chirurgische ingrepen uitvoeren met mondelinge verdediging en een openbare les geven. In een verordening van de minister van Oorlog in 1849 moesten alle paarden die symptomen vertoonden van droes of miltvuur onmiddellijk afgemaakt worden. In 1847 kwam er een militaire rijsschool in Ieper, waar ook de militaire hoefsmeden opgeleid werden (Figuur 6). Naast een overdekte renbaan was er stalling voor 240 paarden (Brabant et al., 2014). In 1850 waren er voor de cavalerie 80 hoefsmeden voorzien, voor de artillerie 23 (Van De Sompel, 2016).

Toen in juli 1870 de Frans-Duitse oorlog uitbrak, waarin België neutraal bleef, waren er in het Belgische leger 5229 zadelpaarden en 2356 trekpaarden. Nog 3000 paarden werden bijgekocht (Brabant et al., 2014). De aankoopcommissie werd geadviseerd om voortaan meer paarden in België zelf te rekruteren. In de periode 1845-1854 kocht het Belgische leger

amper 10% van de paarden aan in eigen land. Omdat de paarden van de nationale stoeterij te duur waren, werden de meeste paarden in het buitenland gezocht, vooral in Duitsland en Denemarken. Na de Frans-Duitse oorlog was het aantal militaire paarden tot bijna 11.000 opgelopen. In 1874 werd beslist dat het minstens met duizend paarden minder kon, met inbegrip van de meer dan duizend paarden van de gendarmerie (Van De Sompel, 2016). In het Nederlandse landleger was de situatie vermoedelijk vergelijkbaar, in het bijzonder voor wat betreft de technische aspecten, zoals het aanspannen en de ziektesituatie (Figuur 7 en 8).

In de Frans-Duitse oorlog die duurde tot mei 1871, maakte Frankrijk voor het eerst gebruik van een prototype van een machinegeweer. Tegen dit wapen waren de paarden niet opgewassen. Dit luidde het einde in van de cavalerie als aanvalswapen (Slob, 1987). Charges met de zware cavalerie zouden voortaan weinig zin meer hebben en ook de carréformatie bij de infanterie had afgedaan. De rol van de rijdende artillerie anderzijds was nog niet helemaal uitgespeeld. Die bevond zich buiten schootsafstand en kon verder bressen slaan in de vijandelijke linies. Ook de lichte cavalerie kon zijn verkennende opdrachten blijven uitvoeren (Egter van Wissekerke, 2010).

Vanaf 1874 werd er ook geoefend in het kamp van Brasschaat. Het aantal hoefsmeden in 1882 bedroeg 80 in de cavalerie, 36 in de artillerie en 8 in de trein. In 1889 werd dit 88 in de cavalerie, 48 in de artillerie en 9 in de trein. Ze moesten instaan voor 9055 paarden. Bij de gendarmerie waren er op dat ogenblik 2548 paarden. Tegen 1900 was dit aantal tot 1727 geslonken. In 1904 werd een centrale infirmerie voorzien, waar de zieke of gewonde paarden konden verzorgd worden als dit ter plaatse niet mogelijk was. Paarden die van geen nut meer waren voor het leger, werden verkocht of naar het slachthuis verwezen (Van De Sompel, 2016).

In de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog beschikte het cavaleriekamp van Beverlo, na een uitbreiding in 1913, over 34 stallen met plaats voor 2629 paarden, nog uitbreidbaar tot 3000. De aankoopdienst van de legerpaarden werd gevestigd in het kamp van Brasschaat. In 1913 werd de militaire rijsschool vervangen door de cavallerieschool, eveneens in Ieper. In 1913 bedroeg het aantal militaire paarden 16.791. Naast de rijdende artillerie maakte ook het transportkorps gebruik van een aanzienlijk aantal trekpaarden (Van De Sompel, 2016).

REFERENTIES

- Bols P.E.J., Dumas E., Op de Beeck J., De porte H.F.M. (2015). De *Maréchal-Vétérinaire* in de Grande Armée van Napoleon (1805-1815). *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 84, 333-342.
- Brabant W., Hoeck P., Warnauts J.P., Deleers J., Guérin J.P., Bara X. (2014). *De Belgische Cavalerie door de Eeuwen heen*. Editions du Perron, Luik.
- Devos A. (1972). *Besmettelijke Dierziekten. deel I: Paard en Varken*. Wetenschappelijke Uitgeverij E. Story-Scientia, Gent.
- Devriese L. (2012). From mules, horses and livestock to companion animals: a linguistic-etymological approach to veterinary history, mirroring animal and (mailly) human welfare. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 81, 237-246.
- Devriese L., De porte H.F.M., Bols P.E.J. (2015). Aderlatingen en etterdrachten verdrijven het 'kwaad' uit het lichaam. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 84, 101-109.
- Egter van Wissekerke J. (2003). Het militaire paard in de napoleontische tijd. *Argos* 29, 415-424.
- Egter van Wissekerke J. (2006). Het militaire paard in de napoleontische tijd. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 75, 177-186.
- Egter van Wissekerke J. (2010). *Van kwade Droes tot Erger. Gebruik en Veterinaire Verzorging van Paarden in het Leger (1762-1874)*. Erasmus Publishing, Rotterdam, Nederland.
- Mammerickx M. (1967). *Histoire de la Médecine Vétérinaire Belge*. Mémoire de l'Académie Royale de Médecine de Belgique, Brussel.
- Oyaert W. (1985). Evolutie van de geneeskunde bij het trekpaard. In: *Het Belgisch Trekpaard 1885-1985*. Nationale Prijskamp 1985 te Antwerpen.
- Quiévy, J. (1986). Le Service Vétérinaire au sein de l'Armée Belge et ses relations avec l'Ecole de Cureghem. In: *De l'Art à la Science ou 150 Ans de Médecine Vétérinaire à Cureghem*. Edition des Annales de Médecine Vétérinaire, Bruxelles.
- Simmons S. (1984). *The Military Horse. A Story of equestrian Warriors*. Marshall Cavendish Books Limited, London, England.
- Slob W. (1987). Het paard in de oorlog. In: *De Glorietijd van het Paard*. De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, Nederland.
- Van De Sompel A. (2016). *185 jaar Belgische Militaire Diergeneeskundige Dienst (1830-2015). Van Paardenmeester tot Beschermer van de Collectieve Gezondheid*. Uitgave in eigen beheer, Kalken.

